Taxner-Tóth Ernő

Te Deum a Stephansdomban

– avagy a tévedések végzetes szomorújátéka?

I.

Trianon-traumánk lehet az oka, hogy a Nagy Háború elvesztését ritkán látjuk saját vereségünknek.[1] Manfried Rauchensteiner *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása* című – közel ezeroldalas – könyve[2] azt is eszünkbe juttathatja, hogy a Monarchia bukása megajándékozta Ausztria német lakóit a Várvidéknek nevezett nyugat-magyarországi megyedarabokkal, a köztársasági államformával és az önálló nemzeti léttel. Nagynémet álmaikra Adolf[3] kiábrándító választ adott, a hidegháborúnak pedig talán ők a legnagyobb nyertesei: a „népi demokráciák" itt rejtegették titkos pénzeiket, kivételezettjei itt forgatták át az állami tulajdont magánvagyonba, jelentős mértékben itt csapódott le a Kelet–Nyugat közti „fedett" kereskedelem haszna, s közben részesei voltak a nagy technológiai, jóléti és tőkefelhalmozó fejlődésnek. Az ötvenes évektől az osztrák állam olyan nemzetközi kutatási lehetőségeket biztosított történészeinek, amilyenekről magyar kollégáik csak álmodozhattak. Rauchensteiner egyaránt jól használta föl ezeket – levéltári kutatásokra, szakirodalom gyűjtésére és az egymástól távoli háborús helyszínek alapos bejárására.[4] Ez a nagy gonddal készült, számos új adatot, meglepő összefüggést föltáró hatalmas munka mégis hiányérzetet hagy bennünk.[5] Vajon lehet-e az osztrák–magyar időszakról – akár csak a háborúra összpontosítva – teljes képet adni magyar (és szláv) nyelvtudás

Taxner-Tóth Ernő (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója. *Vérmező. A gillotine évei Magyarországon* (Bp., 2016) című könyve középpontjában Kazinczy Ferenc áll.

1 A többes szám, nemcsak az olvasóra vonatkozik, de a történész szakmára is.

2 Manfried Rauchensteiner: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása, 1914–1918*. Fordította Kocsis András és Fülöp Szabó Júlia. Budapest, 2017, Zrínyi Kiadó. Eredeti kiadás: Wien–München, 2013.

3 Mármint Adolf Hitler és a náci gépezet.

4 Stagnál = egy helyben áll, megfeneklett, megakadt állapotban van.

5 Részben a fordítás számtalan hibájából következően, amiről még szólnom kell.

nélkül? Elég-e ehhez a német és angol nyelvű szakmunkák használata? A könyv „forrásokat és válogatott irodalmat" fölsoroló listájából hiányzó magyar, cseh, délszláv, lengyel stb. kutatók sokat tudhatnak arról, ami a kép teljességéhez hozzátartozik. Ugyanakkor a munka javára kell írni, hogy a hadtörténet részeként annak gazdasági, szellemi, erkölcsi főleg pedig nemzetiségi összefüggéseit is meg akarja világítani. Tegyük hozzá azt az olvasói érdeklődést fölkeltő szellemességet, amiről a fejezetek címei tanúskodnak.[6] Ezek ihlették e hosszú jegyzet címét: Nyilván nem a vereségért, nem a birodalom széteséséért, hanem a békéért – az életben maradásért adott hálát a Mindenhatónak Károly császár és udvara a háború végén. Trónja, hadserege, lelkesen ragaszkodó népe már nem volt.

„A birodalom 1867-es osztrák és magyar részre történő kettéosztásával elkezdődött a Habsburg Monarchia felbomlása, és kezdetét vette az Osztrák–Magyar Monarchia korszaka"[7] – olvassuk annak a tudatában, hogy e folyamat az első világháborúba torkollott. Előzményeit, eseményeit és a vereség összefüggéseit vizsgálva kerülnek előtérbe a különböző szintű vezetők végzetes tévedései. Történelmi távlatból – mert hogyan írhatna másként a szerző? – egyfelől az ő, másfelől az olvasó erre vonatkozó – utólagos – ismereteinek nézőpontjából. Magától értetődik, hogy egyik hadviselő fél politikusai sem kívánhatták Európa addigi életformájának, gondolkodásának, hagyományainak és a világban elfoglalt vezető szerepének a megsemmisülését. Mégsem szoktunk a múltból következő kölcsönös félreértésekkel, számítási hibákkal, előre nem látással oly mértékben számolni, ahogy Rauchensteiner teszi.

Eredeti szakmája szerint hadtörténész, így föltételezhető, hogy kiinduló forrása a Monarchia „vezérkarfőnökének", Franz Conrad von Hötzendorfnak *Aus meiner Dienstzeit, 1906–1918* című igen részletes emlékirata lehetett.[8] Conrad majdnem a háború végéig irányította a Monarchia hadműveleteit, s hosszú vezető szerepére gondolva nem csodálkozhatunk, hogy kortársai zseniálisnak, pótolhatatlannak, „istenszerűnek"[9] tartották. Soha nem tudjuk meg, másként alakul-e – legalább – az összeomlás szörnyű zűrzavara, ha az utolsó pillanatig feladatkörében marad. Annak ellenére sem, hogy bőséges példatárát olvashatjuk tévedéseinek és emberi gyarlóságaiból fakadó hibáinak.[10] Kezdjük ott,

6 Ízelítőül három példa a fejezetcímekre: „'Frizl' főherceg frontra indul", „Wodiansky tábornok halála", „A SZENT ISTVÁN elsüllyed" stb.

7 I. m. 12.

8 Öt kötet, Wien–Leipzig–München 1921–1925 (Szolgálati éveimből: 1906–1918) – A fordítás következetesen a vezérkarfőnöknek nevezi a vezérkar főnökét.

9 I. m. 505.

10 Kérdéses persze, emberi gyengének minősül-e, hogy nehéz feladatkörében maga mellett akarta tudni a (második) feleségét, amire alacsonyabb rangú tiszteknek vagy a legénységnek nem volt lehetősége? Igaz-e, hogy ennek üggyé válása Zita királyné ellenszenvével magyarázható? Persze több más esetről is olvasunk, amelyben nehéz megérteni Conrad tábornok viselkedését.

hogy a már egy évtizede preventív háborút[11] tervező Conrad 1913-ban modernizálta a hadsereg kiképzését. Annak a középpontjában azonban továbbra is a hosszú menetelés[12] és a harckészség megőrzésének képessége maradt.

A „modern" háború viszonyai, a gépesítés, az új haditechnika használata 1914-ben elemi erejű meglepetésként érték vele együtt a többi hadviselő fél harctéri parancsnokait is. Senki nem számított azokra a feltételekre, amelyek a világháború körülményei között a katonákra és a tisztikarra vártak. A napóleoni idők tanulságai alapján készült kiképzési előírásokból hiányoztak – egyebek között – a frontokon előálló új helyzetekre fölkészítő szimulációs gyakorlatok.[13] A drámai meglepetések első példája – rögtön a háború elején – egy lovascsata, amit a géppuskák használata mészárlássá változtatott.[14] A korábbi háborúk büszke lovassága kénytelen volt beletörődni gyalogos (lövészárok-töltelék) szerepébe.[15] Rauchensteiner ezt azért tartja meglepőnek, mert egy 1898-ban megjelent hatkötetes mű részletesen tárgyalta a „jövő háborújának" várható újdonságait, beleértve korábbitól eltérő gazdasági feltételeit.[16] Szerzőnk csodálkozik, amiért a kor elméletileg jól fölkészült hadvezérei valamennyien figyelmen kívül hagyták a nagy mű sokoldalúan használható tanulságait. Föltehetően azonban ő sem olvasta a könyvsorozatot, mivel csupán egy olasz történész munkája alapján hivatkozik rá. Az orosz Ivan S. Bloch művéről a magyar történeti irodalomban is meglehetősen ellenmondásos – de annál hatásosabb – vélemények találhatók. Ám e messze vezető kérdésről hadd fordítsam figyelmemet Rauchensteiner véleményére, miszerint a 20. század háborúját – jellegében és kimenetelében – az ipar teljesítménye határozza meg. „A katona lesüllyed,

11 Preventív háború = megelőző háború.

12 Különösen a háború első éveiben panaszkodtak sokan – köztük: József főherceg (A világháború, amilyennek én láttam. Bp., 1927) –, hogy csapataikat fölöslegesen mozgatták ide-oda.

13 Gondoljunk csak a lövészárokháború viselkedési sajátosságaira, túlélési technikáira.

14 Lásd a jaroslawici ütközet elbeszélését. I. m. 152–155.

15 I. m. 152–155. – Jellemző, hogy a lovassági tábornok magasabb rangúnak számított a gyalogságinál, noha a parancsnoki kinevezéseknél ilyen rangkülönségeket meglepő ritkán vettek figyelembe.

16 A mára teljesen ismeretlen Johann von Bloch (vagy orosz nevén: Ivan Sztanyiszlavovics Bljoh, lengyelül Jan Bloch, a nemzetközi szakirodalomban Blioch alakban is) eredetileg oroszul írt hadelméleti írásai 1899-ben hat kötetben megjelentek Berlinben *Der Krieg* főcím alatt. A monumentális sorozat beszédes alcíméből (Uebersetzung des russischen werkes des autors: Der zukünftige krieg in seiner technischen, volkswirtschaftlichen und politischen bedeutung) születtek különböző pontatlan hivatkozások a szakirodalomban Bloch munkájára. – Bloch (1836–1902) zsidó eredetű bankár, iparmágnás, vasúti befektető, orosz cári tanácsos, neves közgazdász volt. Említett könyvével érte el, hogy II. Miklós cár támogassa tervét az 1899-es hágai békekonferencia megrendezésére, amit az 1907-es békekonferencia követett. (Ezeken fontos megállapodások születtek a hadijogról.) Jelölték az 1901. évi béke Nobel-díjra. – Paulo G. Motta e könyv 1990-es angol kiadását – *Modern Weapon and Modern War* – dolgozta föl, tőle vette Raimondo Luraghi – *The Coming of the Industrial Warfaire and its Misunderstanding by the European Staffs in World War I.* című stuttgarti előadásában azt a gondolatmenetet, amiből Rauchensteiner a *Militaergeschichtliches Forschung* (Freiburg, 1986) megjelent munka alapján idéz: i. m. 216–217.

miközben a közgazdász fölemelkedik. […] A következő háborúban nem lesz pompás masírozás és a harcok nem a napóleoni mintakép szerint zajlanak, hanem oly szörnyű mértékű mészárlással kell számolni, hogy a csapatoknak nem lesz lehetőségük a csata eldöntésére. […] Nem az emberek megölése, hanem az államcsődök és az egész társadalmi szerkezet összeomlása dönti el a jövő háborúját."[17] Blochnak senki sem hitt, bizonygatja Rauchensteiner, noha a történtek igazolják az orosz gondolkodót. A tekintetben is, hogy mindkét fél előzetes elképzeléseivel ellentétben a háború igen hosszúra nyúlt, s amíg a Monarchia kimerült, az amerikai frissítés döntőnek bizonyult.

Rauchensteiner könyvének – a szakterületen járatlan számára – legnehezebben követhető része a hadiesemények bemutatása.[18] Egyrészt hiányoznak az olvasó tájékozódásához nélkülözhetetlen térképek;[19] másrészt a történtek elmondása túl van terhelve közbevetésekkel. Ezek fontosak és érdekesek, mert a felelősség összetett kérdéseit és a földerített körülmények bonyodalmait világítják meg, de a figyelmet megosztja szerteágazásuk. Sokrétű elemzések olvashatók a csaták kimeneteléről, illetve a modernizálás eredményeitől, a bevetett technika elmaradottságáról, az utánpótlási gondokról, a harcoló egységekről, a katonák számáról és hozzáállásáról (külön kiemelve nemzetiségi hovatartozásukat). Megismerhetjük a parancsnokok nevét, a harcok lefolyásáról azonban kevés figyelemre méltó újat tudunk meg. A szakértő tárgyalás alapján főleg azon töprenghetünk el, hogy az „emberi tényező" a modern háborúban milyen mértékben befolyásolja a győzelmet vagy a vereséget.

Przemyśl alaposan körüljárt története azzal kezdődik, hogy a háború elején ezt az erődöt (és várost) jelölték ki a Hadseregparancsnokság főhadiszállásául. Frigyes főherceg azonban rögtön máshol helyezkedett el, s a háború forgatagában a vezérkar sem tudott itt hosszabban megmaradni.[20] A régi lengyel város erődjét a 19. század közepén kiépítették, közvetlenül a háború előtt azonban Conrad lemondott megerősítéséről. Az utolsó pillanatban mégis ide helyezte a fő irányítási pontot, ide összpontosították a tartalékokat; s biztosította az ehhez szükséges munkálatokhoz az anyagi forrásokat. Sokat építettek, hatalmas

17 I. m. 170. A magyar szöveg (vagy az eredeti megfogalmazás?) e részben nehezen értelmezhető.

18 A szerb, az orosz, az olasz front híres-hírhedt csatáiról, kiemelten a Kárpátokban, Gorlicénél folytatott harcokról, a Bruszilov-offenzíváról, a román betörésről, az Isonzó melletti tizenhárom ütközetről, a Tirolból indított támadásról, Erdély visszafoglalásáról s így tovább.

19 Az orosz és az olasz hadszíntérről a borító első és utolsó két belső lapján található térkép. Ezeken azonban a szövegben szereplő fontos helyszínek nincsenek rajta, nehéz tehát követni a szerző leírásait, aki ezek többségét a helyszínen tanulmányozta. Tudta például, milyen távolságokról és terepviszonyokról beszél.

20 A hadsereg főparancsnoka a császár és király. Helyetteséül – a vezérkar fölé – a Főparacsnokság élére Habsburg-Tescheni Frigyes királyi herceget nevezték ki, ami a nyilvánvaló személyi tévedések egyike volt. A főherceget nem érdekelte a feladat, beosztottjai pedig nem méltányolták szerepét. – November 10-étől a főparancsnokság Teschenben székelt, Észak-Csehországban. A helységet a könyvbéli térképen hiába keressük, nincs föltüntetve.

seregtesteket és több ezer ágyút[21] rendeltek ide. A térkép alapján Przemyśl megfelelőnek látszott a választott feladatra, de a kellően nem mérlegelt valóságos viszonyok súlyos nehézségeket hordoztak. A vezérkar figyelmét például elkerülte a Krakkó–Przemyśl–Lemberg vasútvonal alacsony teljesítőképessége, amin már nem lehetett segíteni.[22] A szűk szállítási kapacitást tovább korlátozta a magyar területen utolsó állomás (Mezőlaborc) korszerűtlensége. Ráadásul innen sáros, fölázott, nehezen járható utak vezettek a galíciai frontokig. Az erődöt az orosz erők – meglepetésszerűen és különösebb ellenállásra nem találva – már 1914. szeptember 26-án teljesen körbevették. A védők az első ostromot – kölcsönösen nagy vérveszteség árán – visszaverték. Újabb egységekkel töltötték fel soraikat. A következő – november 2-ai ostromról szűkszavú beszámolót kapunk, s csak annyit tudunk meg, hogy Przemyślt a „rendezetten visszavonuló" osztrák–magyar seregeknek ki kellett üríteniük. Azután a Monarchia visszafoglalta, újra berendezte, újabb egységeket vezényeltek ide. Az eseménytörténet azonban meglehetősen elsikkad Conrad „vívódásának" részletes elemzésében, aminek egyik tényezője az itt (közbevetőleg, de időben helyesen) ismertetett szerbiai kudarc. A „vezérkarfőnök" gyorsan belátta néhány előzetes hibáját, a hadműveletek átszervezése azonban számos nyitott kérdést vetett föl.[23] A várt sikerek ugyanis osztrák és német részről egyaránt elmaradtak. A háború fejleményei mindkét félnek megnehezítették az együttműködést. Gyorsan kiderült az is, hogy a németek nélkül a Monarchia hadserege nem tud megbirkózni feladataival. Ezt a meglepetést nehezen fogadta el a „vezérkarfőnök" – majd 1916-tól az új uralkodónak is megemészthetetlen volt.[24] Idővel aztán a németek jobb fölkészültsége, sikeresebb hadvezetése óhatatlan magával hozta a Monarchia alárendeltségét. Az olvasó ezzel kapcsolatban betekinthet a német stratégia célkitűzéseibe, a nyugati hadszíntér váratlan nehézségeibe, Törökország és Bulgária hadba lépésének feltételeibe, személyes indítékok és tévedések bonyodalmaiba. Amikor az újabb orosz támadás körülzárta a „San menti erődöt", fölmentését csak nagyszabású hadművelettel tartották lehetségesnek. Ez azonban elakadt. Nem sikerült ez a Kárpátokban – rendkívüli nehézségek között – megvívott harcok óriási áldozatai árán sem: Przemyśl 1915. március 22-én – az éhség miatt – megadta magát. Teljes fegyverzetben, a kilátástalannak ítélt harcról lemondva.

Messze még a háború vége, mire az összes hadviselők (különböző mértékben) kimerülnek. Egy hónappal később a gorlicei áttörésnél a Monarchia és a Német Birodalom hadserege egyik legnagyobb harctéri győzelmét aratta. A rengeteg adat, érv és ellenérv dacára sem derül azonban fény arra, hogy

21 Az ágyúk között voltak használhatatlanságig elavultak is.

22 I. m. 137.

23 A 2. hadsereget a Szerémségben vonták össze Szerbia ellen, de a háború kezdetén azonnal szükség volt rá az orosz támadás föltartóztatásához. Onnan kellett teljes felszerelésével vasúton Galíciába átszállítani.

24 1916-tól I. Károly néven osztrák császár, IV. Károlyként magyar király.

a Monarchia hadműveleteinek irányítói miként törődhettek bele: fogságba került 130 ezer emberük. Ezt a veszteséget nem lehetett pótolni.[25] Annál kevésbé, mert az első hónapokban mintegy 400 ezer katona és tiszt esett el vagy került fogságba! Azaz a háború végéig hadbavonultak egytizede!

Rauchensteiner nem bűnbakokat keres, de gondos elemzőként meg kell neveznie egyebek között Potiorek tábornokot, aki a Szerbia elleni „merész" haditervével csődöt vallva, voltaképpen eldöntötte a háború kimenetelét. A hadtörténész hangsúlyozza, hogy addig zseniálisnak tartott parancsnokról van szó, de innentől minden előzetes terv borult. A könyv döbbenetes adatokkal szembesíti olvasóját a hadsereg vezetőinek kiválasztására vonatkozóan.[26] 1914-ben Potiorek mellett le kellett váltani a hat hadsereg parancsnokból négyet! Csődöt vallott további tíz hadosztály- és huszonnégy dandárparancsnok is.[27] A főtisztté előléptetéshez sok lépcsős döntéselőkészítő folyamat vezetett, s azt végül a császár hagyta jóvá. És ebben – a Habsburg család tagjait kivéve – nem a származás játszotta a főszerepet.[28] Rauchensteiner azt állítja: az egyik tábornok annak köszönhette karrierjét, hogy jól mutatott a lovon![29] Ez talán túlzás, de a békeidők hadserege teret kínált az ügyeskedők önérvényesítésének.[30] Alapvető volt továbbá, hogy a vezérkar tagjai elkülönültek a csapattisztektől. Az utóbbiak előmenetele korlátozott volt, az elméleti fölkészültséget többre becsülték a gyakorlati tapasztalatoknál. Jellemző, hogy a hadműveleteket jórészt irányító Franz Conrad von Hötzendorf szinte soha nem ment ki a frontokra.[31] Többször fölmerült a leváltása, különösen mert folyamatosan szembekerült a németekkel, de a vezérkar vezetésének tisztségétől csak 1917-ben fosztotta meg az új uralkodó, Károly császár és király. A szerencsétlen kinevezések egyik szomorú példájának magyar szereplői vannak: Tersztyánszky Károly vezérezredes a háború elején esélyes volt a legmagasabb beosztások egyikére, s az orosz fronton is sikeresnek bizonyult. Aztán ellentétbe került a magyar miniszterelnökkel, és rendelkezési állományba helyezték, így nem tapasztalhatta meg az újabb harctéri

25 A kérdés sokszor fölmerül a magyar szakirodalomban is.

26 Azért döbbenetesek, mert a Monarchia tisztiiskolái, a Hadi Akadémia, vezérkari tisztek további kiképzése elismerten magas színvonalú a történeti irodalomban. Conrad tanulmányutakat is szervezett tisztjeinek.

27 I. m. 99. – A „bajtársaik szemében csődöt mondtak".

28 Hasonló következtetésre jutott Szakály Sándor is a magyar tisztikar származását elemezve: Vö. A *magyar katonai elit, 1938–1945*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó.

29 I. m. 193–194.

30 Olvassuk ifjabb Andrássy Gyula 1920-ban megjelent emlékirataiban. Budapest, 2019, Szépmíves Könyvek.

31 Az idézett emlékirat Conrad kritikus bemutatására is erős hatást gyakorolt. A helyszíni nehézségek számításon kívül hagyására példa az 1915. december 3-án az olasz fronton indított nagyreményű támadás is. Ugyanis a „Tirolból téli viszonyok között induló offenzívára vonatkozó megfontolások sorában nem játszottak szerepet a hegyi harcokban szerzett tapasztalatok, illetve az sem, milyen rendkívüli nehézséget jelent a csapatokat összevonni és a hegyek között előretörést kierőszakolni." I. m. 417.

körülményeket. Később egy válságos pillanatban a kényszerpihenőből azért helyezték a frontra, mert elődje kudarcot vallott. A megváltozott harctéri körülmények azonban személyiségének durva vonásait hívták elő, amit alárendeltjei rosszul tűrtek. Kinevezését nem tudta sikerrel igazolni.[32]

A szerző azt állítja, a hadrafogottak aránya az egyes országok közül a Monarchiában volt a legkisebb.[33] Mégis mire a háború a felénél járt, erőforrásai kimerültek. Sem elég ember nem volt, sem szállítóeszköz, fegyver, lőszer és főleg élelem. Nehezítette a helyzetet, hogy – a menekülteken kívül – a sebesültek és ellenséges hadifoglyok tömegének elhelyezését, gondozását, táplálását kellett messze nem várt nagyságrendben megoldani. (Olyan nehezen tervezhető gondokkal, mint a hadifoglyok munkába állítása.) Miközben tömérdek adat bizonyítja a felszerelés, az utánpótlás, a közlekedés, vagyis az említett „gazdasági" tényező fokozott jelentőségét, a frontok mozgásában mégis emberi tényezők játszották a meghatározó szerepet. A katonák megpróbáltatásaiban osztoztak a csapattisztek, akiknek emberi gyengéikkel vagy éppen rendkívüli képességeik mozgósításával kellett szervezni, irányítani a kisebb-nagyobb egységek életét, tevékenységét.[34] Ugyanakkor a vezérkar és a főtisztek úgy számoltak a veszteségekkel, mint a hadgyakorlatokon: az „emberanyag" pusztán számok formájában került a megoldandó teendők közé. Ahogy említettem, 1918-ig mintegy négy millió embert mozgósítottak. Részben a sebesültekre, részben a hadifoglyokra vonatkozó adatok bizonytalanságai miatt a frontokon elesettek száma összességében ismeretlen. Viszonyításul idézi a könyv Őfelsége Katonai Irodájának 1916-os összesítését, miszerint a Monarchia az első két évben 750 000 főt veszített![35] Rauchensteiner a veszteséget 64%-osra becsüli, s külön kiemeli benne a tisztek nagy – 70%-os – arányát. Noha – a szerző szavaival – „a küzdelem hősies volt…", nem lett sem minden életben maradt katonából (vagy tisztből) hős.[36] Ebben a háborúban a hátország lakosságát nem érték támadások, de a frontok mozgása veszteségekkel, kiürítéssel, menekülésekkel s a menekültekről való – mégoly elégtelen – gondoskodással és sok veszteséggel járt. Az 1916-tól egyre fokozódó elkedvetlenedés, kiábrándultság, illúzióvesztés, szűkölködés, életforma-változás, szenvedés és lázadás mind hozzájárult a vereség katasztrófáig fajulásához, noha a következő év aránylag sikeres volt a frontokon. Ennyit a csatáterekről, mert ez a könyv fő témája.

32 A háború után a honvédség felső vezetésében állandó fesztültség forrása volt, hogy ki szolgált a „közös" és ki a „honvéd" ezredekben. Hasonló ellentétekről itt nem esik szó. Tersztyánszky Károly neve például többször szóba került a legmagasabb tisztségre esélyesek között. – Vö. 142, 144, 381, 433, 444, 565, 612 és 619.

33 Helyesbítve a némethez, franciához és angolhoz viszonyítva, a többi hadviselő félről kevés szó esik ebben a viszonylatban.

34 A hivatásos – azaz jól kiképzett – tisztek nagy része elesett vagy fogságba került a háború elején, helyükre – sokszor önfeláldozó, de – gyengébben fölkészült tartalékosok léptek.

35 A számok a hadifoglyokat is magukba foglalják.

36 I. m. 757.

II.

Ferenc József teljhatalmú uralkodónak tudhatta magát, de birodalma működőképes kormányzásához hatalmas bürokráciára volt szüksége, amiből maga is részt kért, mindenekelőtt az előléptetések, kitüntetések, rangok osztogatása végett. Tanácsadókon kívül szüksége volt a közigazgatását irányító – hatalmi – központokra is,[37] amelyek öntörvényűen politizáltak. Hiába volt ő a kinevező, hiába ismerték el felsőbbségét, irodájából nem lehetett áttekinteni e hálózat szövevényes, érdekellentéteket hordozó, egyéni elképzelések által irányított munkáját. Halála (1916) ad ürügyet a szerzőnek, hogy összehasonlítsa Ferenc József uralkodása kezdetét és végét. „1848-ban Ausztriát a szétesés fenyegette" – írja. Trónra lépve „néhány igen közeli bizalmasára és tanácsadójára támaszkodott, legfőképpen pedig egy olyan hadseregre, amely" abban a „helyzetben volt, hogy leverje az osztrák forradalmat, legyőzze a Szárd-Piemonti Királyságot, egy olyan ellenfelet, amely minden volt, csak nem egyenrangú, és eltiporja a lázadókat a Lombard-Velencei Királyságban". A helyzet azonban öregkorára megváltozott: „1914-ben több idősebb úr vette körül, akik tanácsokkal látták el és védelmezték" azáltal, hogy önkényesen megszűrve engedték eljutni hozzá az információkat. A császári és királyi hadsereg pedig – mindenki várakozásával ellentétben – korántsem rendelkezett azokkal a képességekkel, hogy egy olyan ellenfelet, mint Szerbia „a legrövidebb időn belül legyőzzön, és megsemmisítő csapást mérjen rá."[38] E képlet első tétele azért (is) egyoldalú, mert éppen a kiindulópont, a dualizmus nem következik belőle. Az azt létrehozó tényezőket a szerző kizárja látóköréből, noha döntő szerepük volt a Monarchia vereségének belső okai között. Nem ismerem a cseh történészek véleményét az 1848-as prágai eseményekről, de Ferenc József hosszú uralkodása az ottani elégedetlenség leverésével kezdődik.[39] A bécsi „rend" helyreállítása alatt az új császár támadásba küldte a délszlávokat és románokat az önállósulni akaró magyar állam ellen;[40] végül pedig igénybe vette az orosz fegyverek segítségét. Vagyis az itáliai győzelemhez hasonló súllyal esett latba a nemzetiségi „kártya" kijátszása. Ettől kapott új lendületet a pánszláv propaganda, kibontakoztak a nagyszerb

37 Közülük ötöt emelek ki később fontosságuk miatt.

38 I. m. 508.

39 Windisch-Grätz e győzelem lendületével fordult a bécsi forradalmárok ellen. Másfelől innen is nézhető az a cseh elégedetlenség, amivel a szerző részletesen foglalkozik a háború történetében.

40 Az „engedékeny" V. Ferdinánd lemondattatásával emelték trónra Ferenc Józsefet. – A történelmi Magyarország nemzeti (és nyelvi) önállóságáért küzdve már szembesült a szétszórtan és gyakran beékelődve élő nemzetiségek párhuzamos ébredezésével. Ennek a következményeit Wesselényi Miklós (Széchenyi angliai útitársa) már az ezernyolcszázharmincas években átgondolta és leírta megoldási javaslatát. Hiába.

(délszláv) és nagyromán álmok, de megoldatlan maradtak a cseh és lengyel történelmi hagyományokból következő igények.[41]

Az uralkodó húsz évig kísérletezett a központosított Habsburg állam több változatával. Mielőtt a dualista megoldást elfogadta, túlélt egy súlyos katonai vereséget. Csak ezután következett a négy évtizedig működőképes „kiegyezés". Olyan engedményekkel, amelyekkel az ausztriai németek és a magyarok egyaránt elégedetlenek voltak, s amelyet ezért újra akartak tárgyalni. 1867 után a Habsburg Birodalom megszűnt egyenrangú népek békés együttélésének az oltalmazója lenni, mondja Rauchensteiner, aki természetesen tisztában van vele, hogy 1848 után megnőtt a nyelvhasználat és a nemzeti hagyományokból következő önazonosság tudatának a jelentősége. A birodalom korábbi szakaszában Prága kulturális főlényе[42] sikeresen épült be a mindenkori bécsi elit szerkezetébe, miközben Csehország népességének harmada német volt. A kor szelleme, az életformák változása, a nyomtatott kommunikáció olvasóinak rohamos növekedése magával hozta a nyelvi–kulturális nemzeti öntudat gyors erősödését.[43] A dualizmusban a csehek annyit sem kapták, mint a horvátok, akik Magyarországon belül közigazgatásilag önállóak lehettek.[44] Az olvasó eltöprenghet, nem alapvetően téves föltételezés-e, hogy az együttélés korábbi csendes békéje a 20. században – bármilyen formában – megőrizhető lehetett volna? A sokat emlegetett svájci példa erre mutatna, de eszünkbe juthat a trianoni határokon kívül rekedt magyarok sorsa vagy a Szudéta-vidék németjeinek 1945 utáni végzete. Vajon adott körülmények között megvalósítható lehetett volna a román nemzetiségű újságíró (egykor kevés figyelemre méltatott) tervezete a Monarchia föderalista átalakításáról?[45] Nem történt meg.

A magyar belpolitika nagyrészt Rauchensteiner figyelmén kívül marad. Így az is, hogy a század elején a magyar országgyűlést többen figyelmeztették Románia céltudatos – Erdély megszerzésére törekvő – politikájára, ami a Bécsben élő románok sajtóbeli támogatását élvezte.[46] Apponyi Albert 1907-es közoktatásügyi

41 Ferenc József prágai megkoronázásának szándéka abban az időszakban merült föl, amikor idősebb Andrássy Gyula ezt – állítólag – megakadályozhatta. (Az állítás forrására a könyv nem utal.)

42 Prágában volt a legrégibb német egyetem, s a 18. században itt alakult ki a birodalom szabadkőműveseinek a központja is. Talán még senki nem számolta össze, milyen sok vezető tisztviselő érkezett innen Bécsbe. Közülük jó néhányan kétnyelvűek.

43 Az újságokból tájékozódó ember (még ha a híreket nem is ő olvasta) óhatatlanul messzebb látott elődeinél.

44 Megalapíthatták a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiát, s ezzel „bejelentkeztek" a délszláv népek vezetésére. A Magyar Királyság területén emlékszobát rendeztek be nemzeti hősüknek, Jelačič-nak.

45 A nemzetiségek együttélésének lehetősége foglalkoztatta Wesselényi Miklós után Kossuth Lajost is, de a Monarchia föderatív átalakítására csak – az 1917-ben elhunyt – Aurel Popovici tett kidolgozottabb javaslatot.

46 A könyvben figyelmen kívül marad a magyar történészek (Makkai László, Miskolczy Ambrus, Borsi Kálmán Béla és mások) munkássága is, amely föltárta e törekvések román érveit és indítékait.

törvényének vitáján a román képviselők véres nemzetiségi megtorlással fenyegették a kormányt. Az ellentétek igen régiek, csak a magyar fölfogás (főleg az irodalomtörténeti) az osztályharc szellemében szívesen elhallgatja vagy félremagyarázza.[47] A könyv részletesebben azt elemzi, hogy a birodalom cseh ezredei kezdettől minden más egységnél gyakrabban tagadták meg a parancsokat, nagyobb számban álltak át az ellenséghez, és végül orosz, majd szovjet, illetve antant zászló alatt harcba is szálltak az osztrák–magyar seregekkel.[48] Hasonló bajok voltak azonban a szerb, végül a horvát egységekkel is. Hozzá kell tennem, szerzőnk nem győzi hangsúlyozni, hogy a háború alatt Edvard Beneš és társai az antant országokban (és az USA-ban) óriási politikai befolyásra tettek szert. A cseh és szlovák érdekek (és „elnyomottságuk") összevont hangoztatásával nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a Monarchia szétdarabolásának szükségessége a kiemelt háborús célok közé kerüljön.[49]

A történettudomány sokrétűen föltárta már az iszonyú vérveszteségekkel járó háború végzetes következményeit. Vitán felüli az is, hogy minden hadviselő fél megelőző fegyverkezéssel készült rá, és egyikük sem kételkedett a maga igazában és gyors győzelmében. Beleértve a szocialista Internacionalé tagországainak munkásait, akik a világbékénél fontosabbnak ítélték, hogy hazájukért fegyvert ragadjanak, így a „hadizsákmányból" ők is részesüljenek. Rauchensteiner előzményeivel együtt mutatja be a háborúba torkolló folyamatot, és részletesen kifejti a többi ország felelősségének bizonyítékait is. A Balkán zavaros viszonyait Szerbia rendezett állapotához méri, noha ott 1903-ban júniusában szabályosan lemészárolták az uralkodó Obrenovics dinasztia tagjait.[50] Miután

47 Mária Terézia tudós tanácsosa, Adam Kollar (aki soha nem nevezte magát Kollár Ádámnak) már 1764-ben öntudatos szlováknak vallotta magát, a magyar nemesség hatalmának megtörésére hirdette az összbirodalmi állampatriotizmus eszméjét. Lásd Adam Kollar: De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis, 1764.

48 A könyvben fölhasznált hivatalos adatok szerint a zsidó katonák, továbbá a magyarok és a német-osztrákok harci szelleme átlag fölötti volt (279–282). Kezdetben a horvát és szlovén legénység harcosan szállt szembe – Rauchensteiner szerint – a szerbekkel. A rutének, galíciaiak és románok, olaszok megbízhatatlanabbnak bizonyultak, sokan dezertáltak, adták meg magukat (269–276). Különös nyomatékot kap, hogy a prágai „háziezred" katonái kezdetben sok gondot okoztak, levéltári adatok szerint tömegesen adták meg magukat. Przemyśl elestének napján – 1915. március 22-én – 1200 cseh dezertőrt esketett föl a cár saját zászlajára (285). Az viszont elég rejtélyes, milyen alapon minősülnek a könyvben szlováknak az „északmagyarországi" ezredek egyes katonái. Akik közül sokan – állítólag – ugyancsak átálltak. Ennek az állításnak talán csak annyi az alapja, hogy az orosz és cseh propaganda anyagokban kiemelték ezt. Beneš szóhasználata vonta össze a két nemzetiséget, akik közül a csehek „elnyomásáért" a duális hatalom egyik, a szlovákékéért a másik kormányt tették felelőssé.

49 Oroszország kezdettől a fölbomlasztást kívánta. Izvolszkij nagykövet 1915-ben Párizsban azt magyarázta: „végezni kell a Habsburg monarchiával, mely egy komplett anakronizmus…" Délen egy szerb–horvát államot tartott kívánatosnak – Isztriával és Dalmáciával kiteljesítve. I. m. 239.

50 Aztán a háború alatt először az osztrák, majd a magyar (volt) miniszterelnök is gyilkosság áldozatává vált.

a trónjára ültetett Karagyorgyevics – I. Péter – oroszbarátra változtatta az ország addigi politikáját, Bécsben fölmerült a megelőző (preventív) háború szükségességének gondolata.[51] Ezt az orosz diplomácia 1912-ben még késleltetni tudta, de két év múlva már semmit nem tett elhárítása érdekében. A fegyveres megoldásnak a Monarchiában alig volt ellenzője, a „bosszúhadjárat" gyors és nagyobb nehézségek nélküli sikerében majdnem mindenki hitt. Annyira, hogy – és ez a könyv hangsúlyos eleme, noha kevés szó esik róla – senki nem mérte föl kellően az orosz beavatkozás nyilvánvaló elkerülhetetlenségét. A könyv részletesen tárgyalja, hogy a két (majd három és még több) frontos háborúhoz a Monarchia erőforrásai nem voltak elegendőek. Oroszország jóval nagyobb embertartalékokkal rendelkezett, ráadásul meglepte a Monarchia hadvezetését a nagyarányú vasúti fejlesztésekkel[52] és új fegyvergyártó iparának a teljesítményével. A könyv írója szemléletesen kifejti – főleg Ciszlajtánia vonatkozásában –, mi minden kerülte el a döntéshozók (és a sajtó) figyelmét – a pénzügyi források, az ipar (elsősorban a fegyver és lőszergyártás), az export–import függő kereskedelem, az infrastruktúra (főleg a vasúti hálózat) és a hadsereg állapotának – fölmérése közben. Végzetesen lebecsülték Szerbia háborús fölkészültségét is, amit alighanem a széles néprétegeket elvakító felsőbbrendűségi tudat magyarázhat.[53]

III.

Miután Ferenc Józsefnek nem sikerült kedvére átszerveznie birodalmát, családi hagyományai nyomán népeinek jóságos atyja akart lenni. Birodalma legfőbb „ékkövének" (és hatalma hordozójának) hadseregét tartotta: imádta az egyenruhát, a szemléket, felvonulásokat, hadgyakorlatokat,[54] de szorgalmas tisztviselőként élt, közvetlen életterét egyszerűség határozta meg. Állítólag szépséges felesége tudtával létesített haláláig tartó szerelmi viszonyt egy színésznővel. Viszont polgári szokásai ellenére különvonaton utazgatott, birodalma

51 Conrad vezérkarfőnök soha nem szabadulhatott annak a gondolatától, mennyivel könnyebb sikert ígért volna az orosz–japán háború időszakára eső támadás.

52 A korábbi háborúkban a ló volt különlegesen fontos, ebben – hangsúlyozza Rauchensteiner – a vasút használata, illetve annak korlátozott kapacitása döntő tényező lett. Ezzel kapcsolatban nehéz megemészteni azt a tervezési hibát, hogy 1914 nyarán egy egész hadsereget utaztattak a Szerémségbe, majd megkésve innen vitték az egész ember- és hadianyagtömeget Galíciába. Másfelől, ha a kémszolgálat – a Redl-ügy ellenére – működött, hogyan kerülhette el figyelmüket az a tény, hogy a rendelkezésre álló vasúti kapacitás a Monarchiának napi 112, az oroszoknak 260 vonat indítását tette lehetővé? Az erre vonatkozó adatok a könyv kiemelkedő érdekességei.

53 Az „alsó" társadalmi rétegeket is uralta a felsőrendűség tudata, a balkáni elmaradottság lenézése, ámbár ennek elterjedtségét aligha lehet utólag fölmérni.

54 Ehhez képest a hadsereg fölszereltsége messze elmaradt az ellenségétől, a tisztikar minőségi szintjével szintén akadtak gondok, sőt a mozgósítás is csak kisebb arányban volt végrehajtható, mint a fejlettebb országokban.

és a külvilág működéséről (ahogy említettem) csak jól megszűrt információk juthattak el hozzá. A született arisztokráciával – amelynek számát szívesen gyarapította – elsősorban környezete révén érintkezett,[55] népével tisztes távolságból. Voltaképpen egy virtuális világban élt, és döntött életről, halálról. Így ragadta magával a zűrzavar örvényébe egész Európát. Szerencsés ember volt: a végső kudarcot nem kellett megélnie. Ehelyett – történelmi munkák lapjain is – a „boldog békeévek" jóságos apafigurájaként van jelen. Nagy íróink tartják a köztudatban a „ferencjóskai idill" általuk kifényezett legendáját.

Közismert, hogy a Nagy Háború annak a Ferenc Ferdinándnak a meggyilkolása miatt robbant ki, aki trializmussal akarta fölváltani a dualizmust.[56] A trónörökös modernizációs elképzeléseit e könyvben olvashatónál néhány angol nyelvű munka sokkal kedvezőbben ítéli meg. Ezek azonban többnyire soha meg nem valósult terveire hivatkoznak. Rauchensteiner két idézettel érzékelteti véleményét: a diplomata Csáky Imre szerint Ferenc Ferdinándnak kevés híve volt, s „barátja egy sem. Ehelyett annál több ellensége: Magyarországon egyenesen gyűlölték." Kevés híveinek egyike, Hans Schlitter levéltáros 1914. június végén ezeket írta haláláról a naplójába: „Aki bölcs nyugalommal szemlélte a katasztrófát, az arra a következtetésre juthatott, hogy a sátáni tett egy nagyobb katasztrófától mentette meg Ausztriát és egy csapásra megoldott egy súlyos kérdést."[57] Kijelölt örökösét Ferenc József sem kedvelhette, ő is megkönnyebbülten fogadta halálhírét. Méltatlan körülmények között helyezték örök nyugalomra. Temetésére nem hívták meg Európa uralkodóit, még Vilmos császárt sem. Pedig jó alkalomnak kínálkozott a gyilkosság elítélésére, és bizonyos rokonszenvtüntetésre. Rauchensteiner azt sejteti, hogy az uralkodót zavarta volna az ünnepi vendégsereg, mert magában addigra már a háború melletti döntött.

Károly császár és király másik kor szülötte és neveltje volt, más egyéniség, de őt is az vezérelte, amit – talán Mária Teréziától kezdve – minden elődjüket: *jó* akart lenni. De milyen a jó uralkodó? Különösen egy háborús felfordulás kellős közepén? Károly nem jött rá. És felesége, Zita sem, pedig – sok megfigyelő szerint – nagy befolyása volt férje politikájára. Azt olvassuk: Károly egy személyben volt a „béke hercege" és „Hirtelen Károly". Az elsőt tartotta uralkodása legfőbb céljának, ahhoz járult mély embersége, erkölcsi tartása. Az utókor ezeket figyelembe véve akarja szentté avatni.[58] A hőn áhított békét viszont „hirtelen" (következményeiben kellően át nem gondolt) intézkedésekkel igyekezett

55 Rauchensteiner figyelmét különösen megragadta Arthur Bolfras tábornok szerepe, akit csak 1904-ben emelt őfelsége bárói rangra, amikor Katonai Irodájának vezetője volt. A legbizalmasabb „szűrője" volt az uralkodónak élete végén. Kapcsolatuk majdnem barátivá változott. Ha a vezérkar főneke valamit császára tudomására akart hozni, azt egykori tiszttársának írta meg. (Csak e körre korlátozott kettőjük tegeződő viszonya.)

56 A birodalom föderalista átalakítását is tervezhette.

57 I. m. 75.

58 A szenttéavatási szándékról Rauchensteiner nem vesz tudomást.

elérni. A Károly császár című fejezet előtt egy fényképet látunk.[59] A fiatal uralkodót ábrázolja 1917. augusztus 28-án „porosz vezértábornagyi egyenruhában". Ezzel a gesztussal akart eredményeket elérni az egy nemzedék tapasztalattöbbletével rendelkezező, céltudatos Vilmos császárnál. Noha az első pillanattól kezdve világos volt, hogy a sikeres háborúhoz szükség van a Német Birodalom teljes erejére, a szövetség ellentmondásait – akárcsak Conrad tábornok – ő is nehezen vette tudomásul. Mire Károly 1916-ban trónra került, a német fölény minden téren uralkodóvá vált, a Monarchia alárendeltsége nyilvánvaló lett. Ebből a csapdából különbékével nem lehetett szabadulni. A közös győzelemre nagyobb esély volt még az utolsó előtti évben is. Rauchensteiner részletesen bemutatja azt a reálpolitikát, ahogy az Egyesült Államok döntéshozói Wilson békefeltételeitől eljutottak a háborút eldöntő beavatkozásig,[60] s amit a Monarchia vezetőinek szemléletéből hiányol. Valódi jelentősége nem volt például annak, hogy a katonák fölesküdtek az új uralkodóra, mert a folyamatban levő háborúban a császár-királynak nem juthatott – sikeres – hadvezéri szerep. Átvette a hadsereg főparancsnokságát, de a hatalmas szervezet önmeghatározó logika alapján működött. Károlyt életkora és tapasztalatai nem tehették olyan sikeressé, mint a német hadsereg híres parancsnokai voltak. Ráadásul olyan idegen volt lelkialkatától, egyéniségétől ez a szerep, mint a porosz egyenruha. Rauchensteiner ezzel együtt hangsúlyozza: „minden esetben megkísérelte keresztülvinni saját személyes elképzeléseit, és megerősíteni hatalmi pozícióját…"[61] Ez is akadályt jelentett demokratizáló szándékai megvalósítási kísérletében.

Évszázadnyi távlatából sem dönthető el, volt-e Károly döntései között olyan, ami kedvező irányváltozást hozhatott volna a Monarchia népeinek az életében. A körülmények arra sem adtak neki időt, hogy jól tájékozódjék. Személyi választásai – véli Rauchensteiner – nem vallanak kellő emberismeretre: főleg Ottokar Czernin külügyminiszter és Arz „vezérkarfőnök" esetében.[62] Ráadásul válságos időszakban túl sok tekintélyes vezetőt váltott le úgy, hogy helyükre nem talált kellően erős egyéniséget. Burián István korábbi (és későbbi) külügyminiszter talán kevésbé, de Conrad – összes hibájával – kulcsszereplője volt a háborúnak. Érthetőek Károly változtatási szándékai, és a diplomácia vezetése nem is bizonyult annyira személyfüggőnek, mint a vezérkaré. Kinevezett

59 I. m. 526. – Minden fejezet előtt találunk egy-egy fényképet, ami a következőben kiemelt témára vonatkozik.

60 Erősen hangsúlyozta itt Edvard Beneš és sajtóhadjáratának hatását.

61 I. m. 530.

62 Tisza István utódát nem ő választotta ki. – A karantén miatt csak a kézirat leadása után olvastam Ligeti Dávid Ádám 2013-ban megjelent disszertációját A Monarchia utolsó vezérkari főnöke, Arthur Arz von Strassenburg életéről és pályafutásáról. Következtetései részben ellentétesek az osztrák szerzőéivel: harctéri példákkal szemlélteti a tábornok sikereit. A legnagyobb érdemének azt tartatja, hogy az ő vezetése alatt az emberveszteség erősen csökkent. Kevésbé meggyőző az, amit a hadsereg modernizálásáról ír, de ez az igen alapos munka kiválóságát semmivel nem kisebbíti. Könyvében jó térképek is szemléltetik csataleírásait.

utódát a Conrad egyéniségének kisugárzásához szokott szervezet betolakodó idegenként fogadta.[63] Arthur Arz von Strassenburg tábornok egyaránt rendelkezett jelentős harctéri sikerekkel és vezérkari tapasztalatokkal, de nem volt Conradhoz mérhető nagyszabású egyéniség. Másfél évnyi munkája során összeütközésbe került más parancsnokokkal, elsősorban a császári elhatározással – közvetetten – ő alá rendelt Conraddal. Rauchensteiner ezt – ha nem is a háború, de – a végső kifejlet alakulására sorsdöntő befolyást gyakorló hibának láttatja. A személyi változások ahelyett, hogy a kibontakozást segítették volna, a leépülést gyorsították föl.[64]

Így járt Károly a cseh politikai foglyoknak adott amnesztiájával is.[65] Ezzel az engedménnyel kívánta a nemzetiségeket – főleg a cseheket – megnyerni. Ám az, ami hetven évvel korábban eredményes lehetett volna, a háború legvégén már túlhaladottnak bizonyult. Végül a Monarchia föderális államma nyilvánításához is rossz időpontot választott, és nem csupán a magyar fél merev ellenállásába ütközött. A különbéke vágyától – és a „wilsoni békébe" vetett alaptalan reménytől – ösztönzött császári nyilatkozat, amit az 1918. október 15-ei közös minisztertanács fogadott el, végzetesnek bizonyult. A késve érkező magyar miniszterelnök kívánságára a proklamáció kimondta a magyar korona jogainak csorbítatlanságát. Azaz megszüntette a dualizmust, és ezzel a közös minisztériumok jogkörét is. Ekkor az antant vezetői már a Habsburgok egyetlen szószólójával sem voltak hajlandók szóba állni.

Az sem lehetett meglepetés, hogy az államigazgatás teljes megváltoztatására irányuló – váratlan, előkészítetlen – modernizációs döntései főleg a hadvezetésben okoztak nagy zavart. 1918. október 28-án Károly közölte Vilmos császárral, hogy kénytelen egyoldalú fegyverszünetet kérni. Arz tábornok tájékoztatta Hindenburgot, hogy katonái nem engedelmeskednek, nem harcolnak tovább. Legvégül – már-már komikus körülmények között – Károly úgy mondott le a hadsereg főparancsnokságáról, hogy az az olasz fronttól több száz kilométerre tartózkodó Kövess tábornokra szállt át.[66] A fejetlenséget betetőzte, hogy

63 Conraddal egy időben leváltották a helyettesét, a hadműveleti osztály parancsnokát és másokat.

64 Ismeretes a Sixtus-ügy kisiklásának a német szövetségre gyakorolt hatása. A botrányt követő általános kiábrándulás közvetve az antant győzelmi tudatát erősítette. Ekkor már nyíltan hirdették a Habsburg-birodalom szétrombolására irányuló háborús célt.

65 Szabadlábra került – másokkal együtt – a korábbi miniszterelnök gyilkosa is.

66 A Breszt–Litovszkban kötött béke az orosz fronton levő csapatokat mentesítette harctéri kötelezettségüktől, de az olasz frontra akkor sem juthattak időben el, ha a fölbomlási folyamat ezt nem akadályozza. Ligeti Dávid szerint Károly a főparancsnokságot Arz vezérkarfőnökre ruházta át, ő adta át e tisztséget Kövessnek. Az új főparancsnok kinevezéséről szólva Rauchensteiner csak az olasz fronttal foglalkozik. Megkerüli azt a magyar szempontból végzetes kérdést, hogy Kövess tábornok addigi feladata a Balkánon előretörő francia vezetésű „expedíciós" hadsereg feltartóztatása volt. A bolgár fegyverletétel (szeptember 30.) óta ennek megszervezéséhez egy hónap állt rendelkezésére. November 1-én azonban azt jelentette, nincs kellő ereje az ellenálláshoz, nem tehet semmit. Mire közel két hét múlva a magyar

az új főparancsnok nem tudhatott személyes kapcsolatba lépni alárendeltjeivel, a fölbomlás teljessé vált. Három nap múlva egy osztrák tábornok (a németekkel nem egyeztetve, a magyar kormány önállósodását figyelmen kívül hagyva) fegyverszünetet kért az olaszoktól, akik támadásban levő hadseregének parancsnoka nem siette el a választ. Arz vezérkarfőnök mégis – mielőtt november 4-én érvénybe lépett volna a fegyverletétel – parancstáviratban utasította fegyverletételre a hadseregparancsnokokat. Sietségére némi magyarázattal szolgál, hogy a magyar egységeket Linder Béla már november 1-jén fölszólította a fegyverletételre, de ezt az utasítást Arz visszatartotta.[67] Az olaszok még egy teljes napig nyomultak tovább előre, mire értesítették őket, hogy vége a háborúnak. Ezt megelőzően a császár megkísérelte rávenni a szociáldemokratákat a háború lezárására, de ezt a dicstelen feladatot Victor Adler nem vállalta. Noha minden szétesett, Bécsben ünnepélyes hálaadást – Te Deumot – tartottak a Stephansdomban. Ez már semmit nem befolyásolt. Elvégeztetett.

IV.

Rauchensteiner kiindulópontja az az ellentmondás, miszerint „Ausztria–Magyarország […], mint 'stagnáló'[68] nagyhatalom […] a fennálló európai rend fenntartásában volt érdekelt."[69] 1914-ben azonban, írja, „egy ország esetében sem vált annyira egyértelművé, hogy háború segítségével kívánja belső konfliktusait levezetni, illetve áthidalni, mint Ausztria–Magyarországéban".[70] A „stagnálás" aligha vitatható, hiszen a Monarchia legtöbbet dicsért eredménye a helyzet stabilitása volt, ami a lakosság jelentős részének elégedettségérzetét, nyugalmát[71] és elfogadható életkörülményeit jelentette.[72] Rauchensteiner szerint a „belső

miniszterelnök Belgrádba ért, csak alaptalan reményeket vihetett magával, ütőképes fegyveres erővel nem rendelkezett.

67 Az osztrák történészek a magyaroknál sokkal végzetesebbnek látják Lindner parancsát. Rauchensteiner azzal, hogy kiemeli annak visszatartását, csökkenti jelentőségét, de az összeomlás lényeges okai közé sorolja.

68 Stagnáló = egy helyben álló, megfeneklett, megakadt.

69 I. m. 12.

70 I. m. 66.

71 Szó, ami szó, a háború előtti időszak hisztérikus magyar politikai légkörét nehéz nyugodtnak minősíteni.

72 Stephan Zweig emlékei szerint a háború előtti időszak az állandóság aranykora volt – aranypénzzel. Rauchensteiner általános véleményként állapítja meg: a Monarchia „iparosodott agrár országként" elmaradott Franciaországhoz vagy Németországhoz képest, viszont „nyugatnak" minősült Oroszországgal – és a Balkánnal – összevetve. Gazdasági növekedése évi 1,32%, ami megfelelő, de „az ipar egyenlőtlenül oszlott el a birodalom egyes területei között, és Magyarország mezőgazdasági struktúrái lassú változáson mentek keresztül" (460). Nem világos, az utolsó tagmondat mire utal. (Az sem, hogy eredetiben is homályos vagy fordítási hiba.)

konfliktus" fő előidézője maga a „dualizmus", de nem azokkal a sérelmekkel, amelyeket – több-kevesebb érvvel alátámasztva – mi szoktunk kiemelni. Másfelől, Rauchensteiner kategorikus állítása csak a fejlemények utólagos ismeretében érvényes: a háború megindításában közvetlenül nem játszottak szerepet. „Belső konfliktusai" minden hadviselő félnek voltak: egyiknek a gyarmataival gyűlt meg a baja, másiknak – egyebek között – a leigázott népekkel vagy a regionális ellentétekkel stb. Kétségtelenül a dualista Monarchiában bőven léteztek konfliktusok, ezek befolyásolták a legfelső döntéseket, de a szerző kutatásai ezeknél sokkal fontosabbnak mutatják a döntéshozók – köztük az uralkodó – téves helyzetértékeléseit. Illúziók sokkal nagyobb szerepet játszottak a politikában a valóság ismereténél.

A Monarchia – ugyanis – nem állt magában Európa közepén. Nagyhatalmi lehetőségei a gyorsan erősödő Németországhoz, Nagy-Britanniához, Franciaországhoz képest egyre szűkültek. Az Orosz Birodalom világpolitikai szerepét a könyv alig érinti, noha a szerző tisztában van vele, hogy a század elején elért igen jelentős orosz művészi, tudományos és műszaki eredmények súlyos társadalmi feszültségekkel jártak együtt. A japánoktól elszenvedett vereség, majd a Véres vasárnap (1905) következményei figyelmeztették a hatalmon levőket az elégedetlenségben rejlő veszélyekre. Az 1917-ben német közreműködéssel megvalósult bolsevik forradalom káprázatában nem látjuk eléggé II. Miklós (és miniszterei) reformtörekvéseit, modernizációs és fejlesztő szándékát.[73] A „belső konfliktusok" levezetésére kínálkozott az orosz politika évszázados – már-már misztikus – céljának elérése: a nagy jelentőségű „zsákmány", Konstantinápoly megszerzése.[74] A szent cél szolgálatában állt pánszláv propaganda, ami – a tapasztalt lengyelek kivételével – mélyen megragadta a Habsburg-birodalom nemzetiségeinek képzeletét. Nem a háború utolsó szakaszának győztesei döntötték el a Monarchia sorsát: fölszámolása Oroszország fő háborús célja volt, mert útjában volt a – kevés ellenállásra képes – Balkán leigázásának. (Amit fölszabadításnak lehetett nevezni.) A revans vágyában égő Franciaország ehhez adott komoly segítséget.[75] Annak is jelképes üzenete van, hogy a Monarchia ultimátumát aznap adták át Belgrádban, amikor Poincaré francia köztársasági elnök hazaindult szentpétervári hivatalos látogatásáról. Rauchensteiner indokoltan jegyzi meg, hogy meglehetősen naiv ötlet volt Bécsben bármi eredményt várni attól, hogy távolléte fékezheti az együttműködést, ami már létezett. A Bécset támogató Berlin azonban – írja – „szerette volna kihasználni a kedvező

73 II. Miklós rendelte el az első népszámlálást Oroszországban. 1898-ban kiadta a „Békehatározatot", amely egy nemzetközi megegyezés révén megvalósuló fegyverleszerelési indítvány volt. A közvélemény hangos tetszésnyilvánítással fogadta az ötletet, de az 1899-es, illetve az 1907-es békekonferencián az országok vezetőinek nem sikerült megállapodásra jutniuk.

74 A tengerszorosok birtoklásának jelentősége 2020-ban meg sem közelíti annak 1914 előtti fontosságát.

75 Ezért támogatta gazdasági, közlekedéspolitikai és hadi fejlesztéseit a revansról álmodozó Franciaország.

alkalmat, és saját lehetőségeit túlbecsülve feltétlenül képesnek érezte magát Franciaország és Oroszország sakkban tartására". Belgrád felé közvetítésre csak Nagy-Britannia gondolt, más mindenki elszánt volt a háborúra.[76]

V.

A Monarchia belső ellentmondásait a háborús erőfeszítések könyvbeli elemzésében a közös intézményeinek működési zavarai szemléltetik. A dualizmus két kormánya között számos érdekellentét csökkentette az erők összpontosításának lehetőségeit. Súlyos vád például, hogy a háború utolsó, legnehezebb időszakban a „mezőgazdasági jellegű" (egyébként szintén éhező) Magyarország megtagadta az élelmiszersegélyt Ciszlajtániától. Rauchensteiner tárgyilagosságra törekedve idézi a korabeli – főleg bécsi – közhangulatot és kormányzati álláspontot, de a magyar indok nem kerül szóba. Igaz indulatosabban fejezi ki együttérzését a szegény rétegek (és a fizetésükből élők) nyomorát bemutatva, vagy a hadifoglyok és menekültek sorsát ismertetve. Ausztria és Magyarország kormányainak erősen különbözött a politikai háttere, hatóköre és tekintélye, de mindkét hatalmi központ életterét a birodalom monarchikus államrendje határozta meg. Tevékenységük a könyv szempontrendszerében összemérhetetlen, ezért egyes esetekben eltérő álláspontjukat csak a háborús nehézségek érzékeltetésére tárgyalja.[77] A magyar olvasót többször meglepik Ciszlajtánia belső viszonyai, az osztrák szerző olyan összefüggések sokaságára irányítja a figyelmet, amelyeket nem szoktunk észrevenni. Így kelti azt a benyomást, hogy a Monarchia nyugati fele a háborús terhekből a magyarnál nagyobb részt vállalat. (Nagyobbat a 60–40%-os „kvóta" arányánál.)

Noha a két kormány tevékenysége alapvetően befolyásolta a háború kimenetelét, velük együtt a „dualizmus" időszakában a Monarchiának legalább további öt – vagy még több – hatalmi központja volt.[78] Érthető, hogy a részletesebb tárgyalás elsősorban a Vezérkar és a Ballhausplatz előkészítő és levezénylő tevékenységét mutatja be, amibe a kormányok csak közvetett módokon avatkozhattak be.[79] A maga területén mindkét főhivatal egymással lehetőleg nem

76 I. m. 95, illetve 93–96. – Szaklektor nyilván észreveszi, hogy Viviani nemcsak külügyminiszter, hanem egyszemélyben miniszterelnök is volt 1914 júliusában. (Vö. 93.)

77 Mindkét fél szüntelen abból indult ki, ő tett több engedményt, hozott több áldozatot, s folyamatosan törekedett ezek arányának módosítására.

78 Nem tekinti például hatalmi központnak a pénzvilágot, holott az – Popovics Sándor pénzügyminiszter irányításával – talán az egyetlen eleme volt a háborús erőfeszítéseknek, ami eredményesen végezte a dolgát. Igaz, a hadikölcsönök (és a fémgyűjtés) elszívták a polgárság tartalékait, de működött a bankóprés, a csillagászati méretűre nőtt (korábban is jelentős) államadósságot pedig végül senki sem vállalta. Vagyis a ki nem fizetett adósság a birodalom egyedüli „haszna" lett.

79 Ballhausplatz: a közös külügyminisztérium épületére utal. – Conrad megtagadhatta Tisza azon kérését, hogy rendszeres és megbízható tájékoztatásokat kapjanak a frontok állásáról.

ütközve, de különböző fölfogásban, más-más szemlélettel, eltérő értékelvek alapján alakította politikáját. Annyira öntörvényűen, hogy munkájukban jórészt föloldódtak a nemzeti és nemzetiségi ellentétek is. A Vezérkar volt ebben a következetesebb, tévedései – feladatköréből adódóan – főleg a harctéri fejlemények alakulását irányították. A külügyminisztérium politikája nagymértékben függött vezetőjének többször változó a személyétől. E megállapításokat természetesen árnyalja, hogy az egész munka személyközpontú, a vállalt téma keretébe az intézmények működésének részletes elemezése nem szorítható be.[80] Az ötödik – vagy inkább első – hatalmi központ nevezte ki mind a Vezérkar főnökét, mind a közös külügyminisztert. Az első esetében egyik uralkodó sem kérdezte a miniszterelnökök véleményét: saját hatáskörében választott. A külügyminiszter kinevezésekor már kissé jobban figyelembe vették a kormányfők véleményét.

Rauchensteiner kiemeli, hogy a politikai szereplők közül – a maguk valójában – a fennálló viszonyok ellentmondásait egyedül Tisza István magyar miniszterelnök látta. A Monarchia vezetői közül csak ő nem hitt a győzelemmel járó általános érvényű megoldásban. Mivel veszedelmesnek tartotta a birodalom lakosságát újabb szláv népességgel növelni, ellenezte a terjeszkedő politikát még akkor is, amikor belátta, hogy a háborút nem tudja megakadályozni. Hozzátehetem, hogy a *Magyar Figyelő*ben írott cikkei tanúsítják, egyedül ő mérte föl helyesen Szerbia gazdasági erejét. Nem szokás említeni, mert ő sem foglalta szavakba, de azon kevesek közé tartozhatott, akik a háborús vereséget sem tartották elképzelhetetlennek. Ezért tett meg mindent a győzelemért. A változtatásokat ellenezve még Lengyelországnak a birodalmon belüli önállóságát is elutasította, hiszen az a duális berendezkedés triálissá változását hozta volna magával. Az általános választójog bevezetését a – a kétségbe nem vont – királyi tekintély nyomására sem fogadta el. Makacsul elképzelhetetlennek tartotta, hogy románok, szerbek, szlovákok, ruténok – és persze németek – hajlandók lennének nemzettudatukat föladni, és „többnyelvű magyarrá" változni, ahogy az osztályharc és a haladás hívei föltételezték. Mivel Ciszlajtániában a Birodalmi Gyűlést hosszú időre fölfüggesztették.[81] Rauchensteiner szerint a birodalom két fele közül inkább Magyarországon működtek a demokratikus intézmények,[82] ha nem is úgy, ahogy Franciaországban, Nagy-Britanniában, vagy az

80 A magyar diplomáciatörténeti kutatások eredményei elég zavaróan hiányoznak.

81 Karl Stürgkh miniszterelnök a háború elején fölfüggesztette a Birodalmi gyűlés működését, amit csak meggyilkolása után állított helyre Károly császár – inkább zavart, mint megbékélést okozva.

82 I. m. 148. „A magyar birodalomfél működő parlamenttel és olyan miniszterelnökkel rendelkezett, aki politikáját jó érzékkel erre a parlamentre alapozta, s ez által lépései – szemmel láthatóan – más súllyal estek latba (az osztrákénál), mivel ezeket a népképviselet és pártok is támogatták." – Az az újabban gyakran fölvetett nézet, hogy „egy demokratikusabb" Magyarország sikeresebben kezelte volna a nemzetiségi és társadalmi ellentéteket, természetesen föl sem merül, hiszen sem mellette, sem ellene nincs bizonyíték.

Egyesült Államokban. Ahogy az eddig leírtakból is következik, a háborús válság középpontjában – az osztrák történész fölfogásában – nem a magyar társadalom azon feszültségei állnak, amelyek a vereség összhatására forradalmi robbanáshoz vezettek Budapesten. Figyelme német-Ausztria (Tirol)[83] és Csehország helyzetének vizsgálatára összpontosul. Olyan tényezőket emel ki, amelyek miatt az osztrák császárnak – a magyar királynál két nappal előbb – le kellett mondania trónjáról. Magyarország miniszterelnökét Károly hiába váltotta le társadalmi változások kezdeményezése érdekében, hiába remélte, hogy utóda jobban elősegíti a hőn áhított békét.

Károly és tanácsadói nem mérték föl a dualista rendszer lebontási szándékának következményeit. Ciszlajtániában sem, még kevésbé Budapesten. Ahogy említettem, Wekerle miniszterelnök az 1918. október 16-ai közös minisztertanácson – elvi értékű módosító javaslattal – még csatlakozott a föderális átalakításról szóló uralkodói *Nyilatkozat* jóváhagyásához, de a magyar országgyűlésnek – ebben a tekintetben töretlen hagyománya alapján – csak egy válasza lehetett: a képviselők már október 20-án kimondták Magyarország függetlenségét.[84] Igaza van Rauchensteinernek, hogy az ekkori politikai szereplők – köztük a hamarosan miniszterelnökké kinevezett Károlyi Mihály – nagyjából ugyanolyan távol álltak a valóságos lehetőségek fölismerésétől, mint királyuk. Azaz Ciszlajtániához hasonlóan Transzlajtánia is csapdába szorult. Nekünk egy évszázad távlatából módunkban áll eltöprengeni azon, mi történhetett volna akkor, ha a fegyverszünet megvalósulásáig a „magyarországi katonai egységek" a figyelem előterébe álló olasz fronton harcra készek maradnak, hazahívásuk nem fokozza a bomlási folyamatot. Így is nehéz megérteni, miként gondolhattak Budapesten arra, hogy csak ki kell mondani: elszakadtunk, nem vállaljuk tovább a közös ügyet, s a győztesek nekünk – akiket a sajtóban nem győztek elmarasztalni – kedvezőbb fegyverszüneti feltételeket adnak, mint amiben Monarchia hadserege megállapodott. Vagy hogy a győztesek majd azzal foglalkoznak, minket jókra és rosszakra osztanak: a jókat megjutalmazzák, a rosszakat eltüntetik. Annyi talán mégis kimondható, a legnagyobb szerencsétlenség az, ha a nép, a nemzet sorsáért felelős politikusok (és politizálók) nem a tényleges lehetőségeket mérlegelik, hanem megalapozatlan elképzeléseiket követik.[85]

Rauchensteiner a Monarchia összeomlásának okait keresi. Kívül marad számvetésén, hogy a dualizmus sok hasznosat is hozott valamennyi népének. Érdekes viszont, hogyan látja a háborús terhek önkéntes és kényszerű viselését,

83 Az olasz nemzetiség viszonya az államhoz kevésbé foglalkoztatja a cseh elégedetlenkedésnél.

84 Nem a „magyarországi népek" fogalmat használták. – A császári nyilatkozat időpontját Rauchensteiner október 16-ára teszi: akkor volt a közös minisztertanács ülése. Nyilvánosságra hozatalát egyes források október 16-ára, mások 17-ére teszik – a szöveget közlő újságok dátuma alapján.

85 Károlyi Mihály például elhitte, hogy korábban működő francia kapcsolataival bármit befolyásolni képes.

illetve a vereség monarchiabeli nyerteseit. Meglepett, hogy adatai szerint a „papírtalpú" bakancsok szállítói helyett az élelemmel kereskedők könyvelhették el a legnagyobb nyereséget.[86] A budapesti forradalom tanulságaként elsőnek talán Bánffy Miklós fogalmazta meg, hogy társadalmunk vezető rétegei semmit nem tettek a katasztrófa elhárítására. E véleményt Rauchensteiner aligha ismeri, de ő is úgy látja, hogy a háború valódi tétjét sem a Monarchia származási arisztokráciája, sem leggazdagabb polgárai nem ismerték föl. (Pedig minden középiskolában a diákok fejébe verték: Vae victis = jaj a legyőzötteknek.) A terhek nagy részét a középső és alsó rétegek viselték – erejükön fölül. Talán ebből következően hivatkozik az „állam" szegénységére. Noha már 1500 körül elhangzott, itt is fölmerül a Montecuccoli tábornoknak tulajdonított mondás: „a háborúhoz mindenekelőtt pénzre, pénzre és harmadszor is pénzre van szükség. Tulajdonképpen ezt mindenki tudta Ausztria–Magyarországon is. Kizárólag a haderőre költendő pénz mennyisége volt mindig vita tárgya. Az 1914 előtti költségvetések csak arra voltak elegendőek, hogy fedezzék a hadsereg és a flotta béke idején meglevő fenntartási költségeit."[87] Vajon segíthetett volna Trianont elkerülni, ha a dualizmus időszakának magyar ellenzéke fölismeri érdekeltségét a hadsereg megerősítésében? Fölösleges kérdés.

Végül: nagy feladatot vállalt a Zrínyi Kiadó e közel ezeroldalas mű kiadásával. Ismétlem, kár, hogy a hadszínterekről szóló részeknél nagyon hiányoznak a térképek: nélkülük nehéz az eseményeket követni. Igaz, a kötet első és hátsó két belső lapján találunk egy-egy vázlatot az orosz és az olasz hadszíntérről, ezeken azonban a szövegben fontos helységek többsége nincs föltüntetve. Még nagyobb hiányosság, hogy a kötetnek nem volt szakmai lektora. Adott terjedelmű szöveg magyarra fordítása akkor is hatalmas – mégpedig helyenként figyelmet fölfüggesztő – munka, ha két személy között oszlik meg. Ráadásul a szerző gondolatmenete sem könnyen követhető: sokszor messze a közvetlenül tárgyalt témától talál fontos összefüggésekre, amelyeket közbevetve akar elmondani. Nem csodálható, hogy meglehetősen sok helyen kell az olvasónak találgatnia, mit is mondhat valójában Rauchensteiner, akinek eredeti szövegét nem ismerheti. Különösen a második részben fordul elő sok értelemzavaró nyelvi megoldás, ami alaposabb szerkesztői munkával nyilván kiküszöbölhető lett volna. A sokból kettőt idézek. A 483. oldalon olvasom: „A háború elhúzódásával különböző mértékben polarizálódott, radikalizálódott és vált totálissá a világ." A háború harmadik évében – ahogy a könyv fejtegeti – már nem létezett „1914 szelleme", amikor az emberek „örömmel vonultak a halálba". A polarizálódás

86 Közéjük tartozik a hadvezérként kétbalkezes Frigyes főherceg, aki kiváló gazdálkodó és élelmes üzletember volt ugyanakkor. Alighanem az ő személyes gazdaságához kötődik a nélkülöző front és a javakban dúskáló főparancsnokság. A szerző a demoralizálódás jelei közé sorolja, hogy a magasabb rangú tisztek magukkal vihették feleségüket a vezérkari szállásra, sőt a front közelébe is.

87 I. m. 459.

föltehetően a társadalomban, a politikában megjelent törésvonalakra vonatkozik, de a „világ” maga a totalitás. Totálissá a háború, a hatalom, az államvezetés módja, főleg az erőforrások mozgósítása válhatott. Csakhogy a következő oldalon (484) éppen azt találjuk, hogy ekkorra „széthullott maga az állam és a hatalom is”. Hogyan értsük ezt? Az 554. oldalról: „Az illúziókkal teli békepolitikából, amely még mindig messze nyúló hódításokról álmodozott, 1917 elején józanodtak ki.” Kik? – kénytelen föltenni a kérdést az olvasó. Csak következtethetünk, hogy ez az előzően tárgyalt Burián külügyminiszterre és munkatársaira vonatkozhat. (Nem a fordítás hibája, de róla nem először olvassuk – rejtegetendő utalásként –, hogy Tisza bizalmi embere volt.) A szöveg az idézet után minden átmenet nélkül egy amerikai eseménnyel folytatódik: „Január 5-én beérkezett Washingtonba az Antant hatalmak válasza…” a háború folytatásának szándékáról. A szaklektor talán azt is észrevette volna, hogy ez nem levéltári adat, hanem egy újsághír, ami feltűnően gyorsan (két nappal a válasz tengerentúli megérkezése után) meg is jelent a *Neue Freie Presse* reggeli kiadásában.

Rauchensteiner könyve, amelynek sokrétű anyagából itt csak ízelítőt adhattam, bizony alaposabb kiadói gondozást érdemelt volna.

Kő Pál: Hunyadi János, 1981